

MANAS DESTANI'NDA ALP KADIN TİPİ

Çiğdem AKYÜZ

Araş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Coğrafi koşullar, konar-göçer hayat ve sonu gelmeyen savaşlar destanlarda kahraman “alp tipi”ni doğurmuştur. Hayatta kalma mücadelesinde halkına önderlik eden, onların birlik ve dirliğini korumaya çalışan alp tipi, Manas Destanı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda alp tipi, destanda yer alan kadın karakterler üzerinden incelenmiş ve bir alp kadın tipolojisi oluşturulmuştur. Destanda en belirgin alp kadın tipi Manas'ın eşi Kanıkey'dir.

Anahtar Kelimeler: Manas Destanı, Alp Kadın, Tipoloji, Kanıkey.

169

Mukaddime,
Sayı 1, 2010

Abstract

Alp Woman Type of Manas Epic

Geographical conditions, nomadic life, and endless wars give birth to “alp type” hero in epic. Alp type that tries to protect their unity in the struggle to survive through being the leader of its public is also seen in the Manas Epic. In our study, woman characters in alp tye epic are studied and an alp woman typology has been formed. The most prominent alp woman type in epic is Manas' wife Kanıkey.

Keywords: Manas Epic, Alp Woman, Typology, Kanıkey.

Kurte

Di Dastana Manas de Tîpa Jina Alp

Şerd û mercên erdnîgarî, jiyana koçberî û pêvçûnên bêdawî, di dastanan de lehengê/a "tîpa alp" derxistiye holê. Tîpa alpê ku di têkoşîna jiyânê de serokatîya gelê xwe dike, dixwaze yekîtî û hebûna gelê xwe biparêze di Dastana Manasê de jî derdikeve himberî me. Di xebata me de tîpa alpê, li ser kerekterên jin ên dastanê hatiye lêkolîn û tîpolojîyeke jina alp hatiye çêkirin. Di dastanê de tîpa jina alp a herî berbiçav, Kanîkeya jina Manas e.

Peyvên Sereke: Dastana Manas, jina Alp, Tîpolojî, Kanîkey.

چکیده

نوع زن آلب در داستان ماناس
"آلب"، نوع قهرمانی که در داستانها جا می گیرد، از شروط جغرافی، زندگانی صحرائشینی و از جنگهای بی پایان تولید شده است. این نوع "آلب" که در مجادله ادامه حیات، پیشداری قوم خود می کند، در داستان ماناس هم روی می دهد. در این تحقیق، نوع قهرمانی آلب مورد بررسی شده است. در داستان، مشخصترین نوع زن آلب، "کانیکی"، همسر ماناس می باشد.

راهنما: داستان ماناس، زن آلب، کانیکی.

170

Mukaddime,
Sayı 1, 2010

الملخص

نوع نساء آلب في ملحمة مناس

لظروف الجغرافية ، والحياة البدوية ، والحروب التي ليس نهاية لها كانت سببا لخروج نوع "البطل" في الملاحم. نواجه هذا النوع الذي يقود الكفاح للشعب من أجل البقاء على قيد الحياة، و الذي يحاول للحفاظ على وحدتهم في ملحمة مناس. تم التحقيق في دراستنا عن هذا النوع من الأبطال من خلال الشخصيات النسائية في الملحمة و تم تصنيف نساء بطولية. و ابرز نموذج نسائية في هذه الملحمة هي زوجة مناس قانيكه ي

الكلمات الأساسية : ملحمة مناس , بطلة , علم النماذج الشخصية , قانيكه ي

Giriş

Kırgız Türklerine ait olan Manas Destanı 400.000 mısrasıyla dünyanın en uzun destanı olma özelliğine sahiptir. Destan hakkında ilk ilmî çalışmayı, Çokan Velihanoğlu 1861 yılında kaleme almıştır. Ardından Wilhelm Radloff 1869'da Kara Kırgızlar arasından derlediği Manas Destanı'nı Almanca tercümesiyle birlikte 1885 yılında yayınlamıştır. Sagımbay Orazbakoğlu 18 yıllık çalışmasının sonucu olan derlemesini 1930 yılında dört cilt olarak yayınlamıştır (Bedelbayev, 1995, s. 38). Destanın Türkçeye çevrilmesi işini ilk olarak Emine Gürsoy Naskali üstlenmiştir. Onu takiben Abdülkadir İnan ve Naciye Yıldız da Manas Destanı'nı Türkçeye çevirmişlerdir. Manas Destanı hakkında daha birçok araştırmacının eseri bulunmaktadır. Ancak çalışmamızda Manas Destanı'ndan yapılan alıntılar Abdülkadir İnan'ın çeviri kitabı¹, referans gösterilerek yapılmıştır.

Abdülkadir İnan'ın, kitabının önsözünde belirttiği üzere Manas Destanı'nın çekirdeği IX. yüzyılda oluşmuştur (İnan, 1992). Destanın tarihî tabakasında Kırgız-Kalmuk savaşları yer almaktadır. Dört neslin (Cakıp Bay, Manas, Semetey, Seytek) vatanını korumak için verdiği mücadele etrafında, Kırgızların mitolojileri, en eski dinî inançları, evlenme ve düğün âdetleri, eğlenceleri, sevinçleri, ıstırap, aşk ve heyecanları anlatılmaktadır. Destanın aktüel zamanında İslamiyet'i seçmiş olduklarını bildiğimiz Kırgız halkının yaşayışlarında, özellikle geçiş törenlerinde hâlâ Şamanizmin hâkimiyeti görülmektedir. Destanda tüm bunlardan baskın olarak işlenen bir konu, daha doğrusu bir ideoloji vardır ki o da “özgürlük”tür. Bunu Manas şöyle ifade etmektedir: “Düşmandan korkup kaçmak ne kadar fena ise ona yalvarmak, baş eğip önünde el pençe durmak da o kadar alçaklıktır... Savaşalım... Kırgız'ı düşman elinde görmektense canı çıksın Manas'm!..” (İnan 1992: 16). Burada vatanseverliğin çıkış noktası olan özgürlük fikrinin vurgulandığı açıkça görülmektedir.

Alp Tipini Hazırlayan Şartlar

Türk destanlarında yer alan geniş Asya steplerinin çetin iklim şartları, kendi aralarında ve düşmanlarıyla yaptıkları bitmek bilmez savaşlar, sık sık yıkılıp kurulan devletler, konar-göçer bir hayat tarzını zorunlu kılmıştır. Böyle bir yaşam da kahramanlık ve cengâverlik ruhunu beraberinde getirmiştir (Aslan, 2003, s. 196). Göçebe hayatın tüm zor

¹ Abdülkadir, İnan. 1992. *Manas Destanı*. İstanbul: MEB Yayınları.

koşullarında hayatta kalmaya çalışan insan, doğanın kendisine verdiği yetenekleri geliştirmek zorundadır. Bu durum Türk destanlarında kahraman “alp tipi”ni doğurmuştur.

Türk destanlarında idealize edilen alp tipi, halkın asıl gücünü temsil eder (Yardımcı, 2007, s. 50). Alp, millî ve kutsal vatanseverlik ülküsünden ölünceye dek vazgeçmez, savaşmaktan yılmaz, çekinmez ve kaçmaz. Karşısındaki düşman korkunç, kana susamış, kötü görünüşlü ve çok kuvvetlidir. Ancak alp, kendini o kadar cesaretli ve güçlü görür ki onu hiçbir düşman alt edemez. Nitekim Manas da ilk yarasını alana kadar kendisini Tanrı zannettiğini, ancak yaralandıktan sonra Tanrı olmadığını anladığını söylemektedir. Aynı zamanda alpin dayandığı manevî bir güç –bu destanlarda genellikle atalar ruhudur- mevcuttur. Alp, doğuştan güçlü ve yetenekli doğar. Her zaman atlıdır ve yanında yiğitleri vardır. Tüm bunlarla birlikte alp dürüst, cömert, erdemli, hünerli, konuksever ve namusludur.

Alp tipini hazırlayan şartlar erkeğin yanında kadını da eğitmiştir (Yayın, 2008, s.37). Fedakâr, iffetli, saygın ve erkeğin sadık dostu olan kadın, bu özelliklerinin yanında erkekle bizzat savaşan, dövüşen, yarışan, güreş tutan, avcı, akıncı bir kahramandır; “alp”tır. Çalışmamızda Manas Destanı’ndaki bu alp kadın tipleri incelenecektir.

172

Mukaddime,
Sayı 1, 2010

Manas Destanı’nda kadınlar, kendi isimleri ile anılmaktan çok bir erkeğin eşi, annesi, kızı, gelini, kız kardeşi olarak zikredilmektedir (Günay, 1998, s. 50). Buna rağmen kadınlar, hayatın içinde, olayların odak noktasında yer almaktadırlar.

Manas Destanı’nda yer alan alp kadınına ilişkin bir tipoloji oluşturmaya çalışacağız. Farklı özelliklere sahip bu kadın tipi, yaşadığı zaman, mekân ve topluma ait çeşitli göstergelere sahiptir. Bu göstergelere ait özellikleri gösteren karakterler; Manas’ın eşi Kanıkey, annesi Çıyırda Hatun, Semetey’in eşi Ay Çörek ve Er Gökçe’nin eşi Ak Erkeç olmakla birlikte bu incelemede en çok Kanıkey üzerinde durulmuştur. Bunun nedeni, merkezdeki alp kadın tipinin Kanıkey olarak tespit edilmesidir.

Alp Kadın Tipolojisi

1. Aktör Tipi
2. Cinsiyet Tipi
3. Sembol Tipi

Aktör Tipi

Sosyal hayat içerisinde insanları yönlendiren çeşitli bireysel ya da toplumsal güçler bulunmaktadır. Bu güçlerin etkinliği genel olarak gücü taşıyanın kimliği ile özdeşleşir ve gündelik hayata yayılır. Etkinlik bir anlamda aktör olma, yönlendirme, biçimlendirme ve idealize etme güçlerini barındırır. Kendi dönemi içerisinde alp kadın tipinin aktör olma durumu çeşitli düzeylerde gerçekleşmektedir. Bu düzeyler savaşı, mücadeleci, korkusuz ve vatansever özelliklerdir.

Alp kadın savaşmaktan yılmaz, yeri geldiğinde erkekleri de düşman saldırısından korur. “Kanıkey’in Manas’ı Ölümünden Kurtarması” başlıklı bölümde Kalmukların elinde esir bulunan Manas’ı Kanıkey’in kurtardığı sahnede cesur Kanıkey’e tanık olmaktadır: “Saç örgüsünü toplayıp tepesine bağladı, Manas’ın silahlarını takınarak, zırhını giyip Akkula’ya bindi... Kanıkey arslan gibi savaşıyor... Kanıkey bir yerinden yara yedi. Buna rağmen Manas’ı mahfuz bir yere getirmeyi başardı ve tedavisine başladı.” (İnan, 1992, s. 43). Burada Kanıkey’in korkusuzca düşmanla savaşması, ata binmesi kendisi yara almasına rağmen mücadeleden kaçmayıp Manas’ı ölümünden kurtarması etkinlik düzeyi ile yakından ilgilidir.

Almambet’in annesi Altın Ay’ı da alp tipine uygun korkusuz, savaşı, mücadeleci bir karakter olarak görmekteyiz. Etrafı düşmanlarla çevrili Almambet, çok zor durumda kalmıştır: “Birden at üzerinde silahlı anası Altın Ay’ı gördü. Anası oğlunu kuşatan düşmanlara, yavrusunu yakalayanlara saldıran dişi kaplan gibi, hücum ederek, düşmanın safını yardı, Almambet muhasaradan kurtulup kaçmayı başardı. Altın Ay oğlunu kurtardı fakat kendisi düşman süngüsü ile öldürüldü.” (İnan, 1992, s. 28) Destanda bu şekilde yer alan olayda görülmüştür ki, Altın Ay, kutsal ülküsü uğruna oğlunun hayatını kurtarmış, kendi canını ise feda etmiştir.

Oğlunun on iki yaşını doldurması münasebetiyle yapılan törende Kanıkey, karşımıza usta bir at binicisi olarak çıkmaktadır. Taytoru atına binen Kanıkey bir ara yarışta geri kalmış gibi olsa da Manas ve yiğitlerin ruhu ona yardım etmiş ve yarışı tamamlamıştır. Burada Manas’ın kendisine sadık eşi Kanıkey’i ölümüyle tamamen terk etmediğini görmekteyiz. Asıl önemli olan ise, Kanıkey’in önceleri geri kalsa da mücadelen vazgeçmeyip yarışı tamamlamasıdır.

Manas’tan sonra oğlu Semetey de savaş meydanlarında annesi Kanıkey’in yardımlarını görür. Manas’ın ölümüyle Kobeş’in hizmetine giren kırk yiğiti, Kanıkey’e ve Semetey’e yaptıkları kötülüklerin cezasız

kalmayacağını düşünerek kaçarlar: “Semetey kaçakları takip ederken evde kalan anası Kanıkey Hatun yanına cesur yiğitlerden birkaçını alıp Cakıp ile Kobeşi öldürttü.” (İnan, 1992, s. 145.) şeklinde resmedilen olayda, Kanıkey’in oğlunun yokluğunda çaresizce beklemediğine, düşmanla bizzat savaşarak onu alt ettiğine tanık olmaktadır.

Ne kadar yaşlansa da savaşmaktan geri durmayan Kanıkey, destanın sonunda kendisine zulmeden Kaççora’dan öcünü almayı başarmıştır. Külçora’nın esir aldığı Kaççora’yı görünce “ ...kudurmuş kaplana dönmüş ve kurbanın olayım, Külçora! Başıma gelenlerin hepsini anlatacak değilim. Şu Kaççora zalimin bir kaşık kanını ver de içeyim ve içtikten sonra öleyim...” (İnan, 1992, s. 180) diyerek eline kılıcı alıp öldürdüğü Kaççora’nın doya doya kanını içmiştir.

Vatansever alp kadın tipi için Er Gökçe’nin eşi Ak Erkeç’in yaptıkları örnek verilebilir. İki arkadaşı birbirine düşürmek suretiyle Kırgız halkında iç savaş başlatmak isteyen düşmanlar, Ak Erkeç’e iftira atmaktadırlar. Er Gökçe’nin yakın arkadaşı olan Almambet ile arasının bozulmasını istemekte ve Ak Erkeç ile Almambet’in gizli gizli buluştuğu söylentisini yaymaktadırlar. Bu iftira karşısında Ak Erkeç vatansever, yiğit, alp bir kadın duruşu sergiler: “Düşmanların seni Almambet’ten ayırmak için bana da iftira ediyorlar. Almambet soylu bir prenstir... Bana inanmaz, güvenmezsen beni öldür de Almambet’ten ayrılma, halkına, sana bir kahraman kazandırmak için bir Kıpçak kadını kurban olsun.” (İnan, 1992, s. 30) der.

Destanın birçok yerinde görüldüğü ve burada yapılan alıntılarla örneklendirildiği üzere kadın, vatanın bekası için savaşmaktan geri durmayan, olayları yönlendiren kahraman bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cinsiyet Tipi

Cinsiyet tipi, kadın bedeni üzerinden kadın kimliğinin inşa edilmesi anlamında kullanılabilir. İdeal eş olma, erkek çocuk annesi olma, eşi ile birlikte sıkıntılara göğüs germe gibi özellikler alp kadın tipinin cinsiyet odaklı belirgin özelliklerindedir. Bir anlamda toplumsal cinsiyeti de temsil eden alp kadın tipi erkeğe ait sosyal rolü çoğu durumda üstlenmiş görünmektedir.

Kadın kimliklerinden çok eş ya da anne kimlikleri toplum gözünde onları daha saygın bir statüye yükseltmektedir. Kanıkey’in destanda diğer kadınlardan daha önemli oluşu, Manas’ın eşi konumunda bulunmasından

kaynaklanmaktadır. Kırgız halkının en cesaretli, korkusuz, maharetli kahramanı Manas'a eş olmak bir kadın için yükselebileceği en yüksek mertebedir. Çünkü Kırgız evlenme gelenekleri gereği kadın en az evleneceği erkek kadar yiğit olmak zorundadır. Cakıp Han'ın Kanıkey'i isterken onu Manas'a lâıyk bulduğunu birkaç kez tekrarladığı görülmektedir. Aynı zamanda Manas, Kanıkey'in kendine denk olup olmadığını anlamak için yiğitlerinden birini önceden göndermiş ve Kanıkey'in gücünü sınımıştır. Kanıkey, yiğiti yendikten sonra Manas onunla evlenmeye karar vermiştir. Kanıkey'in cesaretini ve şecerisini sınamak için gönderdiği yiğit, Manas'ın yanına gelerek: "Ey alpım, bu kız dediğin kızlardan çıkan bir arslanmış... Bizim arslan Manas'a layık bir kızdır. Bununla evlenirseniz bahtınız açılacak, her türlü teşebbüsünüzde muvaffak olacaksınız." (İnan, 1992, s. 36) demiştir.

Yine, erkek çocuğu dünyaya getirmek ve onu eğitmek cinsiyet tipolojisi içinde yer alır. Manas'ın annesi Çıyırđı Hatun asıl saygınlığını Manas doğduktan sonra kazanmıştır. Aynı şekilde Semetey'in annesi Kanıkey, Seytek'in annesi Ayçörek de bu özellikleri ile saygı duyulan kadınlar olmuşlardır. Anne statüsündeki kadın çocuğunu bir kahraman gibi yetiştirmek, onu gelebilecek her türlü kötülüğe karşı korumak zorundadır.

Semetey çok küçükken Manas'ın ölmesinden dolayı, Semetey'i bir kahraman gibi yetiştirmek annesi Kanıkey'e düşmüştür. Çıyırđı Hatun da Kanıkey'e bu konuda destek olmuştur. Destanda, "Kanıkey Hatun, oğlu Semetey büyüüp alp olduğu zaman, babasını ziyaret ederken onun savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları, oğlu görsün diye, türbenin her tarafına Manas'ın düşmanlarla yaptığı meydan savaşlarının resmini yaptırdı. Bu resimlerde Manas at üzerinde tam silahlı olarak gösterilmiş, yanında Bakay Alp ordunun sancağını tutuyordu." şeklinde bu tutum örneklendirilmiştir. Ayrıca Talas'a gitmek isteyen oğlu Semetey'e Kanıkey, yolda karşılaşacağı çölleri, tepeleri, ırmakları, babasının silahlarını anlatmak kaydıyla tavsiyelerde bulunmuş ve Semetey'in Talas'a kısa yoldan ve güvenli bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır. Talas'a ulaşan Semetey için, onu öldürmek isteyen Cakıp Han, Abeke'ye: "Anası Kanıkey onu hazırlamış, ona çok şeyler öğretmiş..." (İnan, 1992, s. 144) demektedir.

Bu bağlamda Kanıkey, Semetey için çektiği sıkıntılarla karşımıza çıkmaktadır. Dedesi Cakıp Han ve Kañçora'nın oğluna vereceği zararlardan onu korumak için onu yaya olarak kaçırıp, yollarda aç-susuz, perişan olmasına rağmen kararından vazgeçmemiştir. Bunun nedeni erkek çocuğun bir gün babasının yurduna sahip çıkacağı beklentisidir. Bu

sorumluluk sahibi kadının ideallere sahip çıkışıdır (Yıldız, 1995, s. 183). Kanıkey, bu beklenti sebebiyle evlenmez ve çektiği sıkıntılara rağmen kararlılığından dönmez. Semetey yıllar sonra annesinin katlandığı zorlukları öğrendiğinde: “Sevgili canım anamsın, dalgalı gölden sağ geçirecek gemimsin, tepedeki güneşimsin! Ben yetimi eline alıp Buhara’ya gelmiş, babana sığınmış imişsin.” (İnan, 1992, s. 139) diyerek annesinin vatanından ayrılmak zorunda bırakılışına duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.

Ay Çörek de Kanıkey gibi eşinin ölümünden sonra onu öldüren düşmanlardan intikamını almıştır. Oğlu Seytek’i de bir kahraman gibi yetiştirmiştir. Semetey’in ölümünden sonra Ay Çörekle nikâhlanan Er Kıyaz, Ay Çörek’in dünyaya getirdiği Seytek’i öldürmek istemiştir. Ay Çörek, “Bu yavruyu öldürürsen kuğu giyimimi giyip uçar babama giderim. Öcümü senden alırım.” (İnan, 1992, s. 178) diyerek onu tehdit etmiştir. Bu tehditten korkan Er Kıyaz, çocuğu evladı olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.

Görüldüğü üzere eş ve anne olarak tanıtılan kadınlar erkeklerin gölgesinde kalmamış, alplıkta onlara eş bir durum sergilemişlerdir. Yiğitçe savaşan eşi, hayatta iken ona bu savaşında destek olan kadın eşi öldükten sonra da kaldığı yerden savaşı devam ettiren kişi olmuştur. Alp kadın, eşine gösterdiği desteği oğluna da göstererek, aynı zamanda ideal anne de olmuştur. Oğlunun iyi bir savaşçı olarak yetişmesini sağlamıştır. Eşine ve oğluna gerektiğinde akıl-nasihat vererek onları gelecek tehlikelerden korumaya çalışmıştır.

Sembol Tipi

Sembol, anlama ait göstergeler toplamıdır. Alp kadınının temsil gücü, esasında, taşıdığı simge ile örtüşür. Bu anlamda alp kadın bilgeliliğin, namusun, erdem ve hünerin sembolü konumunda görünmektedir.

Kanıkey, birçok yerde Manas’ın veya yiğitlerin zor durumda kaldıklarını sezmiş ve onları düştükleri zor durumdan kurtarmıştır. Destanda, Madıkan ile yapılan, gece-gündüz süren korkunç savaşta Manas ve yiğitleri bîtap düşmüştür. Düşünceli Kanıkey ihtiyaçları olabilir diye azık hazırlayıp yürük deveye yüklemiş ve göndermiştir. Bu azıktan yiyen Manas ve yiğitlerine tekrar güç gelmiştir. Kalmuklarla savaş sırasında dokuz yerinden yara alan Almambet de Kanıkey’in, yaralanması durumunu önceden düşünüp verdiği ilacı kullanarak kendine gelmiş ve tekrar savaşmaya devam etmiştir.

Manas'ın başına bir şey geleceği zaman gördüğü kötü rüyalarla bu durumu önceden sezen Kanıkey, oğlu Semetey'in de başına bir iş geleceği zaman kötü rüyalar görmektedir. Kançora ve Kıyaz'a karşı savaşmaya gidecek olan Semetey'e zarar geleceğini Kanıkey hissetmiştir. Gördüğü düşü Semetey'e anlatıp onu vazgeçirmeye çalışmıştır. Ay Çörek de gördüğü düşlerle Semetey'in başına gelecek belaları önceden sezmektedir. Savaş öncesi Semetey'in karşısına dikilip onu gördüğü rüyayı anlatarak başına gelebilecek kötülöklere karşı hırçınca uyarması: "Ay Çörek, Semetey'in elindeki dizgini eline alarak "Dinle, sana diyeceklerim var: bu yıl sefere çıkma. Bu gece düşümde çok fena işaretler gördüm..." (İnan, 1992, s. 156) şeklinde destanda yer almış olan bu konuşmalar bilge alp kadın tipine uymaktadır.

Alp kadın evinin huzurunu sağlamak ve iffetini muhafaza etmek durumundadır. Manas öldükten sonra başkasıyla evlenmeyen Kanıkey'e kayın pederi Cakıp Han ve kayınları tarafından yapılan baskılar Kanıkey'i oğlunu da alarak babasının yurduna dönmek zorunda bırakmıştır. Kırgız gelenekleri eşi ölen kadının kayınlarından biri ile evlenmesini gerektirir: "Manas'ın ölümünden sonra üvey kardeşleri Kanıkey'e düşman oldular. Bir gün Kobeş Abeke'ye: Kanıkey ile evlen Onu sana veriyorum" diyerek bu geleneği gündeme getirmiştir. Bu teklif karşısında Kanıkey: "Ben bu iki kayınımla evlenmeyeceğim Manas'ın ölümünü kırk gün bile geçmedi, aş töreni yapılmadı, ben bu Kobeş'in sözüyle evlenecek değilim... Sen ihtiyar Kırgıl, Kobeş'in elçisi olup bana gelmekten nasıl utanmadın?.." (İnan, 1992, s. 132) diyerek ölen eşine hâlâ sadık bir kadın duruşu sergilemiştir.

Semetey'in yaralandığı sahnede, Bakay bu yaranın, iffetli bir kadının yara üzerinden atlamasıyla geçeceğini söylemiştir. Namusundan, iffetinden emin olunan Ayçörek, Semetey'in üzerinden iki defa atlayarak onu iyileştirmiştir. Alp kadından beklenen iffetli olma durumu Ay Çörek'te de bulunan bir özelliktir. İffetli bir kadın düşünen Kırgız erkeğinin aklına ilk olarak Ay Çörek ismi gelmiştir.

Alp kadın, uyanık bilge kişiliği ile hikmetli sözler söylemeli, akıllıca planlar yaparak düşmanın hilelerini bozmalıdır. Nitekim Kırgız halkı içine sızan düşmanları Kanıkey ve Çıyırđı Hatun önceden sezmiş ve Manas'ı onların davetine gitmemesi konusunda uyarılmışlardır. Yine de davete giden Manas, "Kardeş diye kabul ettiklerim kara niyetli düşmanlarımş. Annemle Kanıkey ne kadar haklı imişler." (İnan, 1992, s. 42) diyerek, onları dinlemediğine pişman olmuştur.

Kanıkey'in derin aklına birçok yerde vurgu yapılmıştır. Manas'ı Kalmuklarda esir tutulan arkadaşlarını kurtarmaya çağırmak için gelen Genç Aydar buna cesaret edememiş ve "Önce Manas'ın akıl hocası eşi Kanıkey'i görüp durumu ve daveti..." (İnan, 1992, s. 58) ona anlatmıştır. Burada Genç Aydar'ın Kanıkey'e Manas'ın akıl hocası demesi son derece önemlidir. Kanıkey, "Bunları Manas'a ben anlatacağım. Sen anlattırsan o seni öldürür." (İnan, 1992, s. 58) diyerek yine kendi aklına vurgu yapmıştır.

Yeri geldiğinde elinde kılıç, at üstünde savaşıp alp kadın, yeri geldiğinde aklı, anlayışı, sabrı, öngörüsü ile erkeğe destek olmuş, karışık birçok meseleyi böylelikle çözmüştür. Kadın karakterler eşlerine nasihat-akıl verirken, sabır tavsiye ederken sıklıkla karşımıza çıkmaktadırlar. Nitekim, ölen yiğitleri için üzülen Manas'ı teskin etmeyi sadece Kanıkey başarır: "Kalmuklarla kanlı savaşlar yapan kaplanım, sağ salim döndün mü?... Dünya böyledir. Bugün var, yarın yok." (İnan, 1992, s. 121). Kanıkey'in bu gibi sözlerine pek çok yerde rastlamaktayız. Birçok yerde de Kanıkey için "akıllı" sıfatı kullanılmaktadır.

Manas'ın ölüm törenine dost gibi katılan düşman akrabaların niyetini Kanıkey çoktan anlamıştır ve Manas'ı mezarında rahat bırakmayacaklarını düşünmüştür. Manas'ı son anlarında düşmanlardan korumak görevini de Kanıkey üstlenmiştir: "Bu düşmanları aldatmak için Akıllı Kanıkey çok düşündü ve yapacağı işi planladı. Manas'ın ölümünden sonra bu planını tatbik edecekti. (İnan, 1992, s. 128) Bunun için "Kanıkey ağladı, kocasını mezara teşyi ediyormuş gibi davrandı. Atlı düşman düzme ölüyü alıp gömdüler. (İnan 1992: 131) Bu akıllıca planıyla kocası hayattayken ona destek olan Kanıkey, onun ölüsünü koruma hüner ve erdemini de göstermiştir.

Manas'ın ölümüyle yıkılan Kanıkey, onun tüm dostlarına haber verip, alp Manas'a yakışır bir yuğ töreni düzenlemiştir. Törene bütün açları, yoksulları, kimsesizleri çağırıp, onlara ziyafet vermiştir: "Manas'ın cenaze törenine açlar gelsin, doyunsun, çıplak gezen öksüzler bu törene gelsin, dul kadınlar gelsin, "Manas öldü!" diye ağlasınlar." (İnan, 1992, s. 126). Kanıkey, Manas'a altından bir tabut ve ona yakışır büyükçe bir türbe de yaptırmıştır.

Kırgız halkı Kanıkey'e derin bir saygı duymaktadır. Koşay Alp'in söyledikleri de Kanıkey'i onura eden sözlerdir: "Esmerlerin güzeli, kadınların nurlusu Kanıkey evladım. Tanrı seni dedikodulardan, fena dillerden korusun! Evladım, sana kadın diyen iyilik görmesin, onmasın, sana fenalık düşünen refah görmesin, rahat yüzü görmesin." (İnan, 1992,

s. 124) Koşay Alp'in bu sözlerine Kırgızların hep bir ağızdan “Âmin!” demesi Kanıkey'in sevilen, saygı gösterilen Hatun oluşundandır.

Kanıkey'e gösterilen saygı Tükübay ile kimin gürleşeceğine karar verilemediği sırada tekrar ortaya çıkar. Kanıkey, daha zor durumlarla karşılaştığını, bu meselenin basit bir mesele olduğunu söyleyerek önce Bakay'ı döver daha sonra da Tükübay ile Ağış'ın savaşmasını teklif eder. Bu teklifi hiçbir itirazla karşılanmadan kabul edilir ve nihayetinde Ağış Tükübay'ı yener. Burada Kanıkey'in akıllı olmasının yanında sözü dinlenen, saygın bir kadın olması da söz konusudur.

Bilge, erdemli ve hünerli kadın, savaşacak yiğide öyle bir savaş giyimi hazırlamalıdır ki ne düşmanın kılıcı kessin, ne ateşi yaksın. Nitekim alp Kanıkey, Konurbay ile savaşacak olan Manas için altı yılda bir zırh gömlek hazırlamıştır: “... Bu zırh öyle hazırlanmıştı ki düşmanın ne oku geçer, ne kılıcı keserdi... Bu danışman kadının kocasına gösterdiği sevgi ve alakası bütün Kırgızların takdirini kazandı... Bu kadının mücadele için hazırladığı zırh-giyim ve telkin ettiği cesaret bütün Kırgızları canlandırmıştı. (İnan, 1992, s. 70) Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Kanıkey sadece Manas'a zırh hazırlamakla kalmamış, manevi olarak verdiği destekle bütün Kırgız halkını cesaretlendirip savaşın kazanılmasında etkili olmuştur.

Aktör olarak bizzat savaşan, ideal eş ve anne olarak erkeklere yardım eden kadın, aklın ve bilgeliğin de sembolü olmuştur. Fiziksel güçlülük yanında, sağlam bir karakter sahibi olmak da alp kadın için, olmazlardandır.

Sonuç

Manas destanından hareketle ele aldığımız alp kadın tipi birbirinden farklı ve derinlikli özellikleri ile yeni bir tipoloji çıkarmayı gerektirmiştir. Bu tipolojiyi hazırlayan etkenlerin başında hem bağlı olunan zaman hem de sosyal şartlar gelmektedir. Bir tipoloji oluşturma gereği, karmaşık ya da dağınık verileri epistemolojik bağlamda netliğe kavuşturma girişimidir. Bu anlamda alp kadın tipi için üç ana karakter önerilmiştir: Aktör alp tipi, Cinsiyet alp tipi ve Sembol alp tipi. Bu tipler kimi durumda birbirini besleyen, kimi durumda da iç içe geçmiş özellikleri ile şekil bulmuştur. Bu bağlamda sosyal statü eksenli düşünülen baskın karakter; aktör olma tipini, aile üzerinden gündelik hayata annelik ve eş olma sıfatı ile katılma; cinsiyet alp tipini, toplumsal göstergeleri bireysel düzlemde temsil etme; sembol alp tipini oluşturmuştur. Aktör tipi bazen

sembol tipi ile iç içe geçebilirken cinsiyet tipinin de bedensel kurgu üzerinden sembol ya da aktör tipine sarktığı gözlenebilmektedir.

Kaynakça

- Aslan, E. (2003). Dede Korkut Hikâyeleri ile Türk Destan ve Halk Hikâyelerinde Alp-Kız Motifi, *Halkbilimi Araştırmaları I*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi. 193-226.
- Bedelbayev, A. (1995). Manas Destanı Hakkında İlk İlmî Araştırmalar, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslar Arası Bilgi Şöleni*. Ankara: AKM. 37-43.
- İnan, A. (1992). *Manas Destanı*, İstanbul: MEB.
- Günay, U. (1998). Manas Destanı'ndaki Kadın Adları İle İlgili Bir Deneme, *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Pars yılı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 49-61.
- Yardımcı, M. (2007). Türk Destanlarında Tipler ve Motifler, *Destanlar*. Ankara: Ürün. 50-69.
- Yayın, N. (2008). *Kırgız epik terimler sözlüğü*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller*, Ankara: TDK.